

FATABUREN

Nordiska museets och Skansens årsbok

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK

1963

*"Liten kvällsmusik i herrgårdsmiljö."
Från en konsert i Skogaholm på Skansen
den 14 juni 1962.
Foto Studio Antoni & Geblin.*

Redaktion:

GÖSTA BERG • SAM OWEN JANSSON

MARSHALL LAGERQUIST

Redaktör: Marshall Lagerquist

Omslagets färgbild visar ett utsnitt ur en miniatyr av J. H. Schildt med de svenska drabanterna invecklade i handgemäng med sachsiska trupper i röda uniformer under övergången av Düna år 1701. Se Erik Andréns och Alf Åbergs uppsats Arvid Horns trofétavlor och övergången av Düna i denna årsbok.

La couverture en couleur représente un fragment d'une miniature de J. H. Schildt: Le passage de la Duna en 1701, avec la troupe des trabans suédois aux prises avec les troupes saxonnes aux uniformes rouges. — Voir dans ce même volume les explications de MM. Erik André et Alf Åberg: Les deux tableaux ornés de trophées d'Arvid Horn et le passage de la Duna.

Tryckt hos Boktryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1963

Klichéerna från Grohmann & Eichelberg AB, Stockholm

Färgbilden av guldterrinen framställd hos Esselte AB

FYRFAT AV MÄSSING

Ända sedan antiken har man i medelhavsländerna använt flyttbara värmeapparater, när värmen från de fasta eldstäderna inte räckt till. I Västeuropa var sådana i bruk redan under medeltiden. Dessa värmebehållare har, antingen de varit sängvärmare, hand- och fotvärmare eller använts för att hålla maträtter och serveringskärler varma, haft en mängd olika benämningar, såsom fyr- eller glödfat, fyrbäcken, glödbäcken, kolpanna. Vilken typ av föremål som åsyftas med en viss bestämd term kan i många fall vara svårt att avgöra.

Nordiska museet har under fjolåret mottagit som gåva av Vännerna ett synnerligen stort och praktfullt mässingsfyrfat av en typ, som hittills endast finns representerad i samlingarna med ett fåtal mycket enkla exemplar och som dessutom tycks ha varit ganska ovanlig. Fyrfatet i fråga är ca 40 cm i diameter och består av ett lågt, cylindriskt bleck, vars nedre kant är fastnitad vid själva fatet med mässingsnitar. För att fästa de tre benen, ringhandtagen samt de tre "tungorna", som med största sannolikhet tjänat som stöd för de föremål som placerats på fyrfatet, har man använt kopparnitar. Ornamentiken på kärlväggen består av en punsad blomranka i genombrutet arbete. Blommotivet återkommer även i fatets mittparti, fastän det här utgöres av en enda driven och ciselerad blomma. Detta slag av ornering förekommer under senare delen av 1600-talet och det följande århundradet på en mängd olika föremålstyper, bl. a. ljusstakar, väggplåtar, sängvärmare och täckfat. Med ledning av fyrfatets form, benens utseende samt det genombrutna partiets ornering kan det dateras till 1700-talets första tre decennier.

Fyrfatets tämligen säkra proveniens bidrar till att öka dess kulturhistoriska värde. Enligt uppgift hittades det på 1870-talet uppe på vinden på Vålinge herrgård i södra Värmland. Redan då betraktades det som en gammal sak, en antikvit. Man kan kanske våga sig på en gissning, att fyrfatet, när dylika ting omkring 1800

Fyrfat av mässing från Vålinge herrgård i Värmland. 1700-talets första decennier.

började bli gammalmodiga, förpassades till vinden, där det sedan låg bortglömt i ca 70 år.

Bruket att använda dessa olika slags värmebehållare är kontinentalt. De finns upptagna i bouppteckningar från högadliga familjer i Frankrike redan under 1300- och 1400-talen, och användningen spred sig även till borgerliga kretsar. Man upptäckte emellertid att dessa apparater, som eldades med träkol, kunde vara skadliga för omgivningen eftersom de avgav koldioxid, varför man mot slutet av 1600-talet ersatte kolen med en spritlampa. Fyrfat och fyrbäcken användes i Danmark under 1500- och 1600-talen även i borgerliga familjer. I ett inventarium från 1549 över köksattiraljen i Gustav Vasas fatbur på Gripsholm nämnes 2 "eldpannor", och man vet att mässingsbruket Vattholma i Uppland för hovets räkning tillverkade eldbäcken och eldpannor redan så tidigt som på 1570-talet. Att döma av åtskilliga inventarieförteckningar från stormaktstiden var värmeapparater en nödvändig

bruksartikel hos den svenska högadeln, och under 1700-talet förekom de tämligen allmänt. Mot slutet av århundradet tycks dock deras betydelse ha reducerats. I Märta Helena Reenstiernas dagbok från 1793—1839 nämnes betecknande nog inget fyrfat.

Hur dessa fyrfat användes illustreras bl. a. av en del holländska stillebenmålningar från 1600-talet, där ofta bland bordets alla läckerheter och dyrbara bruksföremål även står ett dylikt med mat som värmes. Hilleström avbildar fyrfat på några av sina genrestycken med måltidsscener från 1700-talets slut, dock ej av exakt samma typ som det museet nu äger. De står placerade på golvet ett stycke från bordet och bär en tekanna eller kaffekittel. Det nyförvärvade exemplaret bör ha använts på liknande sätt, även om det ej finns avbildat på samtida målningar. Att det är en svensk eller åtminstone nordisk typ måste nog anses obestridligt, eftersom den veterligen inte är belagd utomlands. På grund av det sparsamma material som är känt, är det dock omöjligt att dra någon slutsats angående dess tillverkningsort.

Inger Bonge

Résumé

Réchaud de cuivre jaune

Ce réchaud que la Société des Amis du Musée Nordique nous a remis l'année dernière provient du grenier d'un manoir suédois. Grâce à des inventaires datant du XVIe au XVIIIe siècle, nous savons bien que des appareils de ce genre avaient fait leur apparition dans notre pays, et le peintre de genre Pehr Hilleström a représenté à plusieurs reprises une théière ou une bouilloire à café posée sur un de ces réchauds. Mais le réchaud de cuivre jaune que nous venons d'acquérir ne ressemble à aucun des exemplaires connus jusqu'ici et l'on peut le considérer jusqu'à nouvel ordre comme une pièce unique. Sa décoration semble permettre de le dater du début du XVIIIe siècle.